

Bencsik Péter

Az Európán kívüli világ a 20. században IV.
(A Közel-Kelet és Észak-Afrika)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Miről lesz szó a negyedik részben?

A negyedik rész három olvasóleckéje a Közel-Kelet és Észak-Afrika 20. századi történelmét foglalja össze. Ebbe a térségbe tartozik az összes arab állam, de emellett Törökország, Irán és Afganisztán is. A Közel-Kelet fogalmába Észak-Afrikán belül csak Egyiptom sorolható, de a nyugatabbra fekvő Magreb-térség is több szállal kötődik ide, mint Fekete-Afrikához, ezért indokolt együttes tárgyalásuk. Európához való földrajzi közelsége mellett azért is indokolt a többi földrésznél bővebb tárgyalása, mert a közelmúltban számos világpolitikai jelentőségű konfliktus zajlott le ebben a régióban.

Az itt szereplő személyneveket szintén magyaros átírásban adom meg.

Figyelem!

A tananyag jellegénél fogva igen sok fogalmat, nevet és évszámot tartalmaz. Érdekes ezért több alkalommal is elolvasni az olvasóleckék szövegét, az összetartozó fogalmakat, neveket és évszámokat pedig együttesen megtanulni.

Az olvasóleckék szövegében a személyneveket (első előfordulásuknál) pirossal, az évszámokat zölddel, a fogalmakat kézzel emeltem ki. További kiemeléseket sárgával jeleztem. A nem magyar nyelvű fogalmak dőlt szedésűek.

A leckék alapos feldolgozását követően töltsék ki a hozzájuk tartozó rövid teszteket. Figyeljenek a kérdésekre, mert gyakran a helytelen válasz megjelölése lesz a feladat. Ha a teszt 75% alatti eredményt hoz, javaslom, hogy újra olvassák el a kérdéses leckét.

Tartalomjegyzék

9. A Közel-Kelet és a Magreb-térség 1918–1945 között	3
10. A Közel-Kelet és a Magreb-térség 1945 és 1970 között.....	8
11. A Közel-Kelet és a Magreb-térség 1970 után	13

9. A Közel-Kelet és a Magreb-térség 1918–1945 között

A **Közel-Kelet** fogalma a 19–20. században alakult ki, s az Ázsia és Afrika határán elterülő, eredetileg az Oszmán Birodalomhoz tartozó területeket foglalja magában (arab neve **Masrek**). A jelenkor során a térség **konfliktusokban igen gazdag terület**, a nemzeti-függetlenségi törekvések, a térségben előforduló olajlelőhelyek és az arab–izraeli konfliktus miatt is. A **Magreb** (az arab Nyugat szóból) pedig azon országokat jelenti, amelyek a Földközi-tenger déli partvidékén (a Közel-Kelethez tartozó) Egyiptomtól Nyugatra találhatók.

Az **Oszmán Birodalom** első világháborús veresége után a szultán küldöttei **1920**-ban aláírták a **sèvres-i békét**, amely az arab területek mellett törökök által lakott térségeket is elcsatolt volna. A szultáni hatalommal szembe forduló erők azonban nem fogadták el ezt a békét. **Musztafa Kemál** pasa vezetésével **Ankarában új kormányt** alakítottak, s előbb Keleten győzték le az örményeket és a kurdokat, majd Nyugaton a görögöket. Végül a britek is belátták, hogy új békeszerződést kell kötni **Törökországgal**, amire **1923 júliusában** Lausanne-ban került sor. Az arab területek megtartására Kemál nem is törekedett, így nagyobb vitára csak a kurdok által lakott Moszul körül került sor. (A Népszövetség később e térséget Mezopotámiához csatolta.) Kemál vezetésével megindult a **modern, szekularizált, nemzeti Törökország** kialakítása. Kemál **diktátorként** vitte keresztül terveit, egy centralizált állampárt élén, jelentős vezérkultusztól övezve. Európai jogrendszert, latin betűs írást és világi oktatást vezetett be. Eltörölte a kalifátust, sőt az iszlám államvallási jellegét is megszüntette. Komoly erőfeszítéseket tett a nemzeti ipar megteremtésére is. Amikor Kemál javaslatára bevezették az európai típusú családnevek használatát, a Nemzetgyűléstől az **Atatürk** (a törökök atyja) nevet kapta. Külpolitikájának alapját a **semlegesség** és a szomszédsági viszonyok rendezése jelentette. Ezt **1938**-as halála után utódja is folytatta, a második világháborúban az ország semleges maradt. **1936**-ban a **montreux-i szerződés** helyreállította Törökország **szuverenitását a tengerszorosok területén** is (az idegen hadihajók – a szerződés által korlátozott – áthaladását is felügyelte).

Kemál török elnök (1923–38) – Reza iráni sah (1925–41) – Amanullah afgán emír (1919–29)

A 19. században a térség másik független állama **Perzsia** volt, amely a török államhoz hasonlóan modernizálódott. A régi dinasztiát a nemzeti erők megdöntötték. Itt azonban a **siíta** papságra tekintettel nem jött létre köztársaság: a lázadók vezére, **Reza** kán uralkodóvá (**sah**) nyilvánította magát. Reza sah **modernizálta az államapparátust**, ipari és infrastrukturális beruházásokat hajtott végre. Az országot Perzsia helyett visszanevezte **Iránná** (**1935**). Külpolitikája szintén a semlegességre alapult, ám **1941**-ben brit és szovjet csapatok megszállták Iránt és lemondatták a németbarát sahot fia, **Mohamed Reza Pahlavi** (**1941–79**) javára.

Perzsia mellett **Afganisztán** (amely szigorúan nézve már nem a Közel-Kelet része) is a brit–orosz/szovjet ütközőzónában feküdt. Az afgán **emír** **1919**-es meggyilkolása után a britek protektorátust szerettek volna rákényszeríteni az országra, de végül kénytelenek voltak elismerni függetlenségét. Az új emír, **Amanullah** szintén **kemáli jellegű reformokat tervezett**, de ezek bevezetésének kísérlete kétszer is kudarcba fulladt és **1929**-ben lemondott. **1933–73** között **Mohamed Zahír** sah uralkodott, aki mindenféle reformtól tartózkodott.

Sokkal bonyolultabb viszonyok alakultak ki a függetlenségét 1918 után megteremteni kívánó arab területeken. Az első világháborúban az Arab-félsziget nyugati részén, Hedzsasz területén pánarab mozgalom alakult ki, amely az Oszmán Birodalom minden arab területét egy államba akarta szervezni. Ennek élén Huszein mekkai serif állt, aki 1916-ban felkelést is kirobbantott és felvette a Hedzsasz királya címet. A harcban két fia, Fejszál és Abdullah álltak mögötte. Fejszál részt vett a párizsi békekonferencián, de igényeit a britek és a franciák nem támogatták. Ennek ellenére Nagy-Szíria királyává választották (e térség magába foglalta a mai Libanon, Izrael, Jordánia területét is). A területet azonban a britek és a franciák már 1916-ban előzetesen maga között osztották fel (Sykes-Picot-egyezmény), majd az alkut 1918-ban kissé módosították. 1919-ben egy amerikai küldöttség a helyszínen mérte fel a lakosság akaratát. Az így születő King-Crane-jelentés leszögezte, hogy a lakosság ellenzi Nagy-Szíria tervezett megosztását és nem kíván francia uralom alá kerülni. 1920 tavaszán San Remo-ban Szíriát mégis francia mandátummá nyilvánították. Fejszál seregét a franciák Henri Gouraud tábornok vezetésével legyőzték, Fejszál elhagyta Szíriát. A felosztott Közel-Kelet két államában mégis a hasemita dinasztia uralkodott: a britek meghívták Fejszált Mezopotámia trónjára, Abdullahot pedig Jordániára.

További problémagóccá vált Palesztina. A britek 1918 előtt a térséget odaígérték az araboknak és a zsidóknak is (Balfour-nyilatkozat, 1917), miközben valójában maguknak akarták megtartani. A zsidók a 19. század végén tűzték ki célul, hogy ősi hazájukból szétszóródott népüket újra Palesztinában telepítik le (cionizmus). Képviselőjükben Hájim Vejcmán szintén részt vett a békekonferencián, miközben Fejszállal is tárgyalt, aki feltételeken elfogadta a zsidó nemzeti otthon létrehozását. A két fél közötti megegyezés azonban nem lehetett tartós.

A Balfour-nyilatkozat (1917. november 2.)

Nagy öröm számomra, hogy közvetíthetem Őfelsége kormánya nevében a zsidó cionisták törekvésével szimpatizáló alábbi nyilatkozatot, amit benyújtottunk és jóváhagyott a Kabinet is.

„Őfelsége kormánya jóindulatúan tekint egy zsidó nemzeti otthon megteremtésére Palesztinában, és minden tőle telhetőt megtesz e cél elérésének elősegítésére, miközben világosan kell látnunk, hogy semmi sem csorbíthatja a Palesztinában fennálló nem zsidó közösségek polgári és vallási jogait, illetve a bármely más országban élő zsidók jogait és politikai státusát.”

Nagyon örülnék, ha ezt a nyilatkozatot a Cionista Szövetség tudomására hozná.

Huszein hedzsaszi király (1916–24) – Abdulaziz nedzsd-i uralkodó (1902–1926), Nedzsd és Hedzsasz királya (1926–32), majd szaúdi király (1932–53)

Hedzsasz függetlenné vált, de Huszein uralkodása csak néhány évig maradt fenn. Miután 1924-ben magát minősítette kalifának, a szomszédos Nedzsd uralkodója, Abdulaziz ibn-Szaúd megtámadta és elfoglalta országát. 1926 elején Ibn-Szaúd Hedzsasz királya is lett, majd 1932-

ben két királyságát egyesítve létrehozta **Szaúd-Arábiát**. E lépést a britek is elismerték. Miután **1938**-ban felfedezték az ország olajkincsét, gyors növekedésnek indult annak kitermelése.

Irak (korábbi nevén Mezopotámia) **brit mandátum** lett. A döntés ellen országos felkelés tört ki, ezért az ország félautonóm státuszt kapott. **1925**-ben alkotmányos monarchia lett, pár évvel később pedig a britek lemondtak a mandátumról és **1932**-ben **független állam**nak ismerték el Irakot. Ennek ellenére Anglia támaszpontokat továbbra is fenntartott és az olajat is brit cégek aknázták ki. Egy befolyásos politikai csoport, **Abdullah Nuri Szaid** vezetésével szintén a brit érdekeket szolgálta ki. **1936**-ban és **1941**-ben is **katonai puccsok**ra került sor, de mindkét esetben néhány hónappal később Nuri Szaid visszatért és a brit befolyás helyreállt.

Szíria és Libanon francia mandátummá, valójában gyarmattá vált. Libanon addig Szíria részének számított, de keresztény lakossága miatt Párizs már **1920**-ban leválasztotta és külön főbiztos alá rendelte a térséget. **1922**-től Szíriában öt éven át tartó **függetlenségi felkelés** tört ki, amit csak jelentős katonai erővel sikerült leverni. A nemzeti mozgalom ezután parlamenti keretek között harcolt – sikertelenül. A francia Népfront-kormány **1936**-ban szerződést írt alá Szíria és Libanon helyi vezetőivel, aminek értelmében **1939**-ben függetlenséget adott volna a két országnak. A francia nemzetgyűlés ezt nem ratifikálta, s az újabb felkelések miatt **az alkotmányt is felfüggesztették**. **1940**-ben Francia-Szíria a Vichyben létrejött kormány fennhatóságát ismerte el. Válaszul brit és szabad francia csapatok **1941**-ben elfoglalták, **De Gaulle** kikiáltotta Szíria és Libanon függetlenségét. A háború végén a franciák mégis kísérletet tettek a függetlenségi mozgalom leverésére, ám **1946**-ban kivonták csapataikat a két országból.

Szíriai arab felkelők, 1925 – Brit katonák és arab lázadók, Jeruzsálem, 1936

Transzjordánia és Palesztina szintén brit fennhatóság alá került. Előbbi, élén Abdullahhal **1923**-ban **formális függetlenséget** kapott. A britek által kiképzett hadserege, a beduinokból álló **Arab Légió** jelentős segítséget adott Londonnak a második világháború idején. **Palesztina** területén folytatódott a britek ellentmondásos politikája. A zsidó bevándorlást hol engedélyezték, hol pedig (a helyi arabokra való tekintettel) megtiltották. A brit szervek mellett a **Cionista Bizottság** **párhuzamos államigazgatást** épített ki. A palesztinai zsidó közösség (**Jisuv**) még külkapcsolatokat is fenntartott. A harmincas években a bevándorlók száma jelentősen megnőtt. Az **arabok** előbb tiltakoztak, majd jelentős **felkelést robbantottak ki** (**1936–38**). A britek javasolták Palesztina felosztását, de ezt mindkét fél elutasította. **1939**-ben London kiadta az ún. **Fehér Könyvet**, amely korlátozta a zsidó bevándorlást és **tíz éven belül függetlenséget ígért** az egységes Palesztinának. A Jisuv fellépett a Fehér Könyv ellen, s céljai elérése érdekében illegális betelepítést folytatott (a zsidó telepeket már nem csak a tengerparton hozták létre), valamint kapcsolatba lépett az Egyesült Államokkal is. Szélsőséges zsidó csoportok **merényleteket is végrehajtottak**, sőt egyesek még a nációkkal (!) is együttműködtek volna. A Jisuv egésze azonban a második világháborúban a britek mellé állt.

Egyiptom számára nem az Oszmán, hanem a Brit Birodalomtól való függetlenség megteremtése volt a cél. **Szaad Zaglul** pasa vezetésével egyiptomi küldöttség (**vafd**) utazott Londonba, hogy erről tárgyaljon. A **függetlenségi mozgalom** Vafd néven párttá is alakult. Tárgyalásra nem került sor, sőt Zaglul hazaérkezése után le is tartóztatták. Kairóban sztrájkok és tüntetések robbantak ki, a kibontakozó felkelést **1919 kora tavaszán** verték le a britek. Egy vizsgálóbizottság javaslatára **1922 elején** az ország **részleges függetlenséget** kapott (területén brit csapatok állomásoztak, külpolitikáját, közlekedési infrastruktúráját is London felügyelte). **1923**-ban alkotmányt fogadtak el, a Vafd választási győzelme után **Zaglul alakított kormányt**. Jelentős hatalmi tényező volt a királyi udvar is. **1930**-ban **Fuad** király (**1922–36**) saját kezébe akarta venni a kormányzást, de a tiltakozások hatására **1935**-ben helyreállította az alkotmányt. A brit főmegbízott e két csoport egymás ellen való kijátszására törekedett. A hatalmi harcok magát a **parlamentáris rendszert is hiteltelennítették**. Nem meglepő, hogy két új irányzat is szembefordult vele: a **Muzulmán Testvériség** iszlám és nacionalista alapokon álló új alkotmányt javasolt, míg az **Ifjú Egyiptom** egyenesen az olasz fasizmust állította példaként az ország elé. Ennek láttán a britek **1936**-ban a Vafd-kormányval megegyezve elismerték Egyiptom **teljes függetlenségét**, s a szuezi csatorna vidékének kivételével csapataikat is kivonták az országból. Szintén **1936**-tól Fuad fia, **Faruk** került trónra. A németbarát királyi udvart **1942**-ben brit páncélosok kényszerítették a szövetségesekkel együttműködő kormány kinevezésére.

Az 1919-es egyiptomi forradalom – Szaad Zaglul pasa

Líbia **1911**-ben vált ki az Oszmán Birodalomból és lett **olasz gyarmat**. Az olasz uralom a két háború között is fennmaradt. A szomszédos francia gyarmatokkal Róma határvitába keveredett. **1922** után az **öslakosság felkelése** is nehezítette az olaszok helyzetét, a térséget csak **1928**-ra sikerült pacifikálni. Francia-Algéria mintájára telepessgyarmattá akarták átalakítani Líbiát is, ahová az 1930-as években **százezer olasz vándorolt be**. **1940**-ben az olaszok Líbiából megtámadták Egyiptomot és **1943**-ig területén váltakozó sikerű harcok folytak.

Algéria Franciaország számára nem is gyarmatnak, hanem három **tengerentúli megyének** számított. Területén **egymillió fehér telepese** élt, akik száma azonban stagnált, míg az öslakosságé jelentősen nőtt. Polgárjogokkal szinte csak a telepesei rendelkeztek. Ezért ők meg akarták gátolni, hogy a muszlim vallásúak is megkapják a francia állampolgárságot. Egy erre vonatkozó **1919**-es javaslatot sikerült is megtorpedóznuk. A „bennszülöttekre” külön törvénykönyv is vonatkozott egészen **1944**-ig. **1942**-ben Algéria is hadszíntérre vált és csatlakozott a **Szabad Franciaországhoz**. De Gaulle hamarosan Algírba tette át Nemzeti Felszabadítási Bizottsága székhelyét is. Szintén francia gyarmat volt Tunézia.

Marokkó csak az első világháború előtti években vált protektorátussá, de területét ketté is osztották az északi, spanyol és a déli, lényegesen nagyobb francia befolyási övezetek között. **1921**-ben robbant ki a **rif felkelés** **Abd el-Krím** vezetésével. Kikiáltották a **Rif Köztársaságot**,

amelyet csak 1926-ban tudott felszámolni a francia és a spanyol hadsereg. A gerillaharcok még a harmincas években is folytatódtak, de innen indult el Franco tábornok lázadása is.

Többet akarok tudni

J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története 1913–2003*. Szeged: JATEPress, 2004. 27–60.

Benke József: *Az arab országok története I–II*. Pécs: Alexandra Kiadó, 1997.

Flesch István: *Atatürk és kora*. Budapest: Corvina, 2004.

Kalmár Zoltán: *Zsidók Palesztinában: a cionista vízióktól a zsidó államig*. Budapest: Gondolat, 2017.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

kozel-kelet1.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

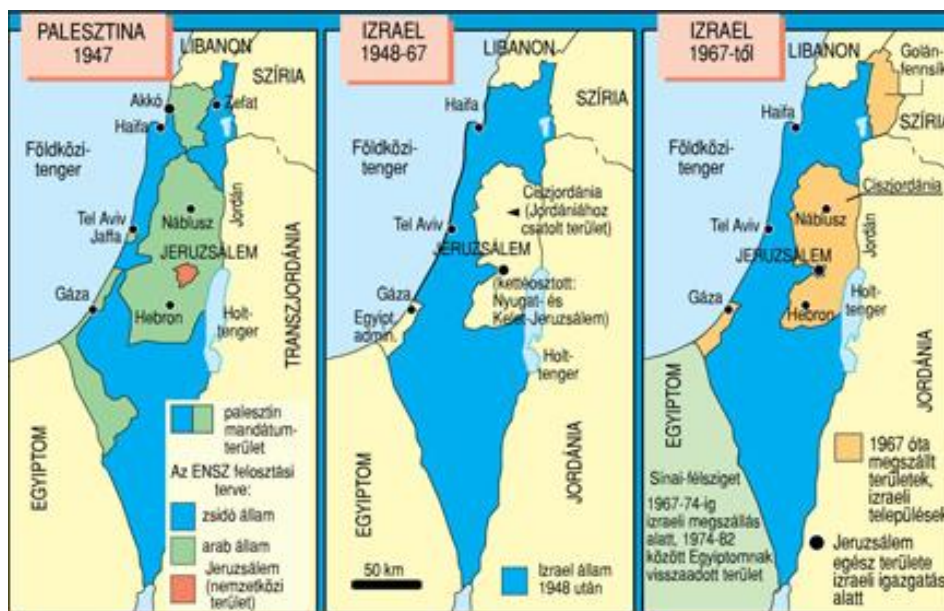
A modernizálás, nyugatosodás és reformok több országra is jellemző vonások voltak a két világháború utáni Közel-Keleten. Járjon utána, hogy ezek a folyamatok miként alakulnak napjainkban, az ezredforduló előtti és utáni évtizedekben! Kiterjedtek ezek újabb területekre, vagy ott is visszaszorultak, ahol korábban általánosak voltak? Milyen okai lehetnek a változásoknak és az egyes országok közötti különbségeknek?

10. A Közel-Kelet és a Magreb-térség 1945 és 1970 között

A **dekolonizáció** folyamata az arab világban is felgyorsult 1945 után. Bár **újra megjelentek pánarab törekvések** is, de végül csak a független országok közösségét, az **Arab Ligát** hozták létre **1944–45** folyamán. Az első 1945 után önállósodó arab térség a brit mandátumok maradvékából jött létre. **1946**-ban függetlenedett Transzjordánia, a hasemita dinasztia vezetése alatt.

Az Arab Liga alapokmánya (1945. március 22.)

1. cikk. Az Arab Államok Ligáját azok a független államok alkotják, amelyek a jelen Szerződést aláírták. Minden független arab állam csatlakozhat a Ligához. [...]
2. cikk. A Liga célja a tagállamok egymás közötti kapcsolatának szorosabbra fűzése és politikai tevékenységük összeegyeztetése abból a célból, hogy [...] megvédjék függetlenségüket és szuverenitásukat és hogy általában figyelemmel kísérjék az arab államokat és az érdekeiket érintő kérdéseket, [...] biztosítva a tagállamok közötti szoros együttműködést az alábbi kérdésekben: a) Gazdasági és pénzügyi kérdések, ideértve a kereskedelmi árucserét [...]; b) Közlekedésügy, ideértve a vasutak, utak, repülésügy, hajózás, a posta és távírda kérdéseit; c) Kulturális kérdések; [...] d) Szociális kérdések; e) Egészségügyi kérdések. [...]
5. cikk. A Liga tagállamai között netán keletkező ellentétek rendezése végett tilos erőszakhoz folyamodni. [...] A döntőbíróági és egyeztető határozatokat szótöbbséggel kell meghozni.

Palesztina felosztása 1947-ben; izraeli területi nyereségek 1948-ban és 1967-ben

Folytatódtak a súlyos konfliktusok **Palesztinában**. A britek a **holokauszt**ot túlélő zsidók bevándorlását szerették volna engedélyezni, de tartottak is tőle. London egyre inkább **a terület felosztása** felé mozdult el, ám ezt az Arab Liga és a **cionisták** is elutasították. Zsidó irreguláris csapatok **terrorakciókat** hajtottak végre, amire hasonló arab csoportok is válaszoltak. A britek az **ENSZ-re bízták a megoldást**, amely zsidó és arab államra, illetve a nemzetközi területként működő Jeruzsálemre osztotta fel az országot **1947**-ben (Washington és Moszkva is ezt támogatta). Az arabok háborút hirdettek, de a zsidó terror is fokozódott. A brit erőket **1948. május 15-én** végleg kivonták. Megvalósult a **cionizmus** fő célja: **David Ben Gurion** kikiáltotta **Ízrael** államát. Ő lett az első miniszterelnök (**1948–53, 1955–63**), míg köztársasági elnökké **Hájim Vejcmant** választották. Egyiptom, Jordánia, Szíria, Libanon és Irak azonnal megtámadta az új országot, megindult az **első arab-izraeli háború**. Az arabok katonai és politikai megosztottságuk ellenére eleinte fölényben voltak. A svéd ENSZ-küldött, **Folke Bernadotte** próbált **újabb felosztási tervet** javasolni, de zsidó terroristák meggyilkolták. Az ezt követő tűzszünet idején Izrael elsősorban Csehszlovákiából szerzett fegyverekkel megnövelte haderejét és **1949 elejé-**

re legyőzte az arabokat. Területe egyharmadával nőtt az ENSZ-felosztáshoz képest. Transzjordánia ugyanakkor megszerezte Ciszjordániát (a Jordán folyó nyugati partját), így neve ekkor Jordániára változott; Egyiptomé lett a gázai övezet. Palesztinából kb. egymillió arab (palesztin) lakos menekült a környező államokba. A háborús vereség Szíriában mély válságot robbantott ki. 1954-ig folyamatos katonai puccsok zajlottak le az országban, ekkor állt vissza a parlamentarizmus.

Iránból kivonultak a háború óta ott állomásozó szovjet és brit erők. A sah az USA fontos szövetségesevé vált, de 1951-ben egy baloldali kormány került hatalomra, amely államosítani akarta az olajipart. A hadsereg a CIA-vel együttműködve 1953-ban megdöntötte a kormányt, ezt követően Reza Pahlavi sah abszolút hatalma és a baloldal üldözése jellemezte Iránt. A sah 1962-ben fehér forradalmat, felülről levezényelt modernizációt hirdetett meg. Egyenjogúsította a nőket, jelentős gazdasági–infrastrukturális fejlesztést hajtott végre, egyúttal a régi perzsa nagyhatalmi státuszt is szeretne volna elérni. Miután a britek 1968-ban feladták Szeztől keletre levő érdekeltségeiket (Bahrein, Katar stb.), meg is próbálta a Perzsa-öböl körüli hegemonia kiépítését. A reformok kiváltották a konzervatív síita főpapság ellenállását. Vezetőjük 1961-től Ruhollah Khomeini ajatollah (főpap) volt, akit 1963-ban száműztek az országból.

Afganisztánban a konzervatív sah egészen addig gátolt minden reformot, amíg unokatestvére, Mohamed Daud kán lett a kormányfő (1953–63); ekkor eltörölték a csador kötelező használatát, elindult az oktatás fejlesztése. Pártok működését viszont nem engedélyezték.

Törökországban 1946 óta létezik többpártrendszer. A korábbi kemalista állampárt ki is szorult a hatalomból (Adnan Menderes miniszterelnök az ötvenes években). Megerősödött a hadsereg politikai szerepe. 1960-ban elsőként következett be katonai államcsíny. Menderest ennek következtében kivégezték. Néhány évvel később helyreállt a polgári kormányzás, elsőként egy veterán kemalista politikus vezetésével.

A Szabad Tisztek az ünneplő tömegben – Nasszer bejelenti a szuezi csatorna államosítását

Egyiptomban is katonai fordulat játszódott le 1952-ben: a Szabad Tisztek Mozgalma puccsot hajtott végre, a következő évben kikiáltva a köztársaságot is. Földreformot hirdettek, betiltották a pártokat. Az ország élére 1954-ben a tisztek egyike, Gamal Abdel Nasszer került köztársasági elnökként. Eleinte az USA-hoz közeledett volna, de mivel (Izraelre való tekintettel) nem kapott fegyvereket, oldalt váltott és a keleti blokkal épített ki szoros kapcsolatokat (Prágától kapott modern haditechnikát). 1955-ben a bagdadi paktum helyett inkább a bandungi konferencián vett részt, s a tömbön kívüli országok egyik vezetőjévé vált. Nem támogatta az USA a Níluson tervezett vízzáró gát építését sem, ezért Nasszer ismét Moszkva felé tapogatózott, illetve bejelentette, hogy államosítja a Szezi Csatorna Társaságot. Egyiptom regionális vezető szerepre is törekedett, valamint támogatta az algériai szabadságharcot is. Mindezek következtében izraeli–brit–francia koalíció alakult ellene. 1956. október 29-én a három ország megtámadta Egyiptomot (2. arab–izraeli háború, szuezi válság). Az agresszió katonai-

lag sikeres volt, de politikailag teljes kudarcba fulladt: Moszkva és Washington is fellépett ellene, így a **támadóknak ki kellett vonulnia**. Nasszer megerősödve került ki a válságból. A szovjetek ezután valóban támogatták is az asszuáni gát és vízerőmű felépítését.

Az ötvenes évek a **Magreb-államok** függetlenségét is elhozta. Először a II. világháborúban vesztes Olaszország volt gyarmataként **Líbia** függetlenedett **1951**-ben. A francia gyarmatok önállósodása Párizs indokínai veresége (**1954**) után gyorsult fel. **Tunéziában** egy szakszervezet, Marokkóban a királyi ház körül kristályosodott ki a nemzeti ellenállás. **1956**-ban mindkét ország elnyerte önállóságát. Tunézia szekuláris köztársasággá vált **Habib Burgiba (1957–87)** elnöksége alatt, míg **Marokkó** monarchikus, konzervatív rendszere nem változott meg. Párizs legjobban **Algériához** ragaszkodott az ott élő milliós létszámú fehér telepes miatt. 1946-tól több politikai erő is harcot indított a függetlenségért. **1954 októberében** megalakult a **Nemzeti Felszabadító Hadsereg**, amely **Mohamed Ben Bella** vezetésével fegyveres felkelést robbantott ki. A többi nemzeti függetlenségi mozgalom is csatlakozott a **Nemzeti Felszabadítási Front**-hoz. **1956**-ban a baloldali párizsi kormány már tárgyalásokat tervezett, de a közvélemény és a jobboldal nyomására tovább folytatta a véres harcokat. **1958**-ban a felkelők ideiglenes kormányt alakítottak, Algírban pedig francia katonai lázadás tört ki, ami a francia IV. köztársaság bukását okozta. **De Gaulle 1959-ben elismerte Algéria önrendelkezési jogát**. Ennek meggátálása érdekében alakult meg **1961-ben** az algériai fehérek szélsőjobboldali csoportja, a **Titkos Hadsereg Szervezete (OAS)**. Ennek ellenére Párizs és a felkelők képviselői **1962 tavaszán** aláírták az **éviani egyezményeket**, amelynek alapján **mindkét országban népszavazással** erősítették meg a függetlenség megadását.

Tüntetés Francia Algéria mellett – Tüntetés az önálló Algériáért

Nasszer szuezi sikere után megerősödött a pánarab nacionalizmus. Ennek legnagyobb sikerre **Egyiptom és Szíria egyesülése** volt **Egyesült Arab Köztársaság (EAK)** néven **1958**-ban. (Egy időre Jemen is csatlakozott.) **Irak** és Jordánia, a két hasemita királyság ezzel szemben Arab Föderációt hozott létre, ami nevével szemben konföderáció lett volna – de nem valósult meg, mert **Abdel Karim Kasszem** ezredes **puccsa megdöntötte az iraki monarchiát**, meggyilkolva a királyt és **Nuri Szaid** kormányfőt. Irak kilépett a bagdadi paktumból és semlegessé kívánt válni – de az EAK-hoz sem akart csatlakozni. Egy ideig a helyi kommunistákra is támaszkodott. Kuvait **1961-es** függetlenedésekor Irak be akarta kebelezni a kis országot, de ezt a brit csapatok visszatérése meggátolta. Két évvel később **Kasszem is puccs áldozata lett**, s az államcsínyek végigkísérték az ország történetét a hatvanas években.

1961-ben **Szíriában** is puccs történt, aminek következtében az ország kivált az EAK-ból. Megindult a nasszerizmus hanyatlása. **1962**-ben Egyiptom beavatkozott a jemeni polgárháborúba, ami súlyos diplomáciai és gazdasági károkkal járt. Kedvezőtlen volt az egyiptomi elnök számára a **Baasz párt megerősödése** Irakban és Szíriában. A 'baasz' újjászületést jelent, s bár ez a párt szintén pánarab törekvéseket fogalmazott meg, rivális erőként jelentkezett Nasszer

számára. Szíriában 1963-ban, Irakban (hosszabb távon) 1968-ban került hatalomra a párt, amely egyszerre volt nacionalista és szocialista jellegű is.

1960-ban Bagdadban négy közel-keleti ország (Irán, Irak, Kuvait, Szaúd-Arábia) és Venezuela megalapították a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetét (angol rövidítése nyomán OPEC). Célja az volt, hogy a nyugati kézben levő olajvállalatok helyett a kitermelő országok is hatást gyakoroljanak a világpiaci olajárakra. A később csatlakozó országok jelentős része is arab állam volt.

Az arab világban győzedelmeskedni látszott a szocializmus eszméje. Az „arab szocializmus” Algéria, Líbia, Egyiptom, Szíria, Irak (és egy időre Tunézia) területére is kiterjedt. Amerika-ellenességük közelítette őket a jelentős gazdasági segítséget is nyújtó Szovjetunióhoz. Fő vonásuk mégis a nacionalizmus és (Tunéziát kivéve) a katonai jelleg volt. Földreformra és államosításokra mindegyik felsorolt országban sor került. Az iszlám vallás szerepét nem korlátozták, de politikai szerveződését keményen elnyomták. Algéria élére eleinte Ben Bella került, egypárti diktatúrát építve ki. Kissé anarchikus kormányzását a titói Jugoszlávia öngazgatása is inspirálta (spontán földfoglalások és szövetkezetesítés). 1965-ben emiatt saját emberei meg is buktatták rendszerét.

A Közel-Kelet egyetlen demokratikus állama Izrael lett. Valódi parlamentarizmus csak itt alakult ki, katonai és más puccsoktól mentesen. Az ország helyzetére ugyanakkor az állandó háborús készültség folyamatosan rányomja a bélyegét. 1977-ig folyamatosan a baloldal kormányzott (Munkáspárt, 1968-tól Munkapárt). Ben Gurion idején nagy nemzetközi figyelmet kapott, hogy az izraeli titkosszolgálat, a Moszad 1960-ban Argentínában elrabolta a végső megoldást levezénylő náci hivatalnokot, Adolf Eichmann-t, akik 1961-ben Izraelben halálra ítélték és kivégeztek. Az ország élére a Közel-Keleten elsőként 1969-ben női kormányfő került: Golda Meir, a korábbi külügyminiszter. A baloldali kormányok eltökélten folytatták a zsidó betelepítést és a Palesztinán belüli további térfoglalást.

David Ben Gurion – Adolf Eichmann a tárgyaláson – Golda Meir

A hatnapos vagy harmadik arab–izraeli háború 1967-ben robbant ki. Kiváltó oka a szűkös édesvíz-készletek elosztásának vitája volt. Egyiptom sorra kötötte a védelmi egyezményeket Izrael szomszédaival. A zsidó állam 1967 júniusában megelőző csapást mért az arab országokra és hat nap alatt teljes győzelmet aratott. Izrael (átmenetileg) megnépszerűsítette területét (Golán-fennsík, Ciszjordánia, Gázai övezet, Sínai-félsziget). Az Arab Liga egységes fellépést határozott el, s továbbra sem ismerte el Izraelt. Az ENSZ és az USA is a megszállt területek kiűritésére szólította fel Izraelt, de erre nem került sor. Továbbra is rendezetlen maradt a palesztin menekültek sorsa. Ők több fegyveres szervezetet is létrehoztak Izrael elleni harcuk során: először 1959-ben a Hódítás (Fatah), majd 1964-ben a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) alakult meg, célja Izrael fegyveres felszámolása volt. A hatnapos háború után a

Fatah is belépett a PFSZ-be, aminek vezetője 1969-től Jasszer Arafat lett. A PFSZ-t a nemzetközi közvélemény az 1990-es évekig terrorista-szervezetnek tekintette.

Többet akarok tudni

J. Nagy László: *Az arab országok története 1913–1974*. Szeged: JATEPress, 1994. 52–102.

Flesch István: *A Török Köztársaság története*. Budapest: Corvina, 2007.

J. Nagy László: *Az algériai háború*. Szeged: Universitas, 2010.

Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből: 1805–2013*. Budapest: Dialóg Campus, 2017.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

koz-el-kelet2.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Értékelje (további szakirodalmi kutatások után) a nacionalizmus, illetve a szocializmus mozgósító erejét a huszadik század közepi Közel-Keleten és/vagy a harmadik világ más térségeiben! Milyen időbeli, illetve területi különbségek mutathatók ki?

11. A Közel-Kelet és a Magreb-térség 1970 után

A hetvenes évek jelentős politikai fordulatokat hozott a Közel-Keleten. Az első ezek sorában az egyiptomi elnök halála volt 1970-ben. Utóda Anvar Szadat lett, aki szintén a Szabad Tisztek tagja és többször Nasszer alelnöke volt. Eddigre Egyiptom eltávolodott a Szovjetuniótól és a szocialista úttól (az arab szocializmus többi országa később sem követte e példát). Szadat 1972-ben ki is utasította a szovjet tanácsadókat. Izrael felé viszont a kemény politika híve maradt, de háborús fenyegetőzéseit nem sokan vették komolyan.

1973. október 6-án, a jóm kippur nevű zsidó ünnepnapon Egyiptom és Szíria váratlan támadást indított Izrael ellen. Megkezdődött a negyedik arab–izraeli háború. Első szakaszában Egyiptom sikereket ért el, de a hónap végére Izrael mindkét fronton győzelemmel fejezte be a harcokat. (Az OPEC-hez tartozó arab államok ezt követően olajembargót hirdettek, aminek segítségével jelentősen megemelkedett a nyersolaj világpiaci ára, elkezdődött az első olajválság.) Miután Kairó tovább távolodott a szovjetektől és közeledett az USA-hoz, Izrael is fontolgatni kezdte, hogy külön egyezzen meg Szadattal. Időközben Izraelben 1977-ben első ízben jobboldali pártkoalíció, a Likud (Egyesülés) nyerte meg a választást és Menáhem Begin alakított kormányt. Ez azonban nem gátolta a tárgyalásokat. Az egyiptomi elnök de facto elismerte Izraelt, amikor 1977 végén Jeruzsálembe látogatott. Fő célkitűzése a Sínai-félsziget visszaszerzése volt. Végül 1978-ban az amerikai elnök, Jimmy Carter részvételével az elnök vidéki rezidenciáján, Camp Davidben Szadat és Begin aláírtak egy egyezményt, amely 1979-ben az egyiptomi–izraeli békekötéshez vezetett. Izrael kivonult a Sínai-félszigetről, a két ország felvette a diplomáciai kapcsolatot. Izrael autonómiát helyezett kilátásba a palesztinoknak, de ezt beárnyékolta, hogy hivatalos céllá vált a gázai és ciszjordániai arab-lakta területek zsidó benépesítése, 1980-ban pedig Jeruzsálemet nyilvánították fővárossá Tel-Aviv helyett, a következő évben pedig a Knesszet (nemzetgyűlés) annektálta a megszállt Golán-fennsíkot.

Az egyiptomi–izraeli békeszerződés (1979. március 26.)

I. cikk. A Felek közötti hadiállapot megszűnik és e szerződés ratifikációs okmányainak kicserélésével létrejön a béke. Izrael kivonja összes fegyveres erőit és polgárait a Sínai-félszigetről az Egyiptom és a volt palesztinai mandátumterület közötti államhatárok mögé [...] a kivonulás után a Felek normális és baráti kapcsolatot létesítenek. [...]

III. cikk. 1. A Felek egymás között alkalmazni fogják az ENSZ alapokmányának előírásait [...]

a) elismerik és tiszteletben fogják tartani egymás szuverenitását, területi integritását és politikai függetlenségét; [...] c) tartózkodni fognak az erőszakkal való fenyegetéstől vagy erő alkalmazásától [...] és minden köztük levő vitát békés eszközökkel fognak rendezni. [...]

3. A Felek egyetértenek abban, hogy a köztük létesítendő normális kapcsolat magában foglalja a teljes elismerést, diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat, a gazdasági bojkott, valamint a szabad személy- és áruforgalmat gátló diszkriminatív korlátozások megszüntetését.

Menachem Begin – Anvar Szadat – Hafez el-Assad

Egyiptomban Szadat 1981-ben merénylet áldozata lett. Utóda az addigi elnök lett, akinek fokozatosan sikerült elérni, hogy az Arab Liga helyreállította Egyiptom Camp David után felfüggesztett tagságát. Az Izraellel kötött béke fennmaradt, de a Nílus-völgyi ország a PFSZ legfőbb támogatója lett. Diktatórikus rendszere az emberi jogokat figyelmen kívül hagyta.

Szíriában és Irakban tartósan megszilárdult a Baasz Párt uralma. Az azonos pártnév ellenére a két országnak voltak vitái, s a két párt egyre önállóbb, nemzeti politikát folytatott. Hosszú távon regnáló vezetőjük volt a szíriai Hafez el-Assad (1970–2000), aki a hatvanas években három puccs résztvevője volt. Hatalmát megszilárdítva csökkentette a szíriai Baasz Párt szocialista jellegét, nagyobb teret engedett a magántulajdonnak. Szigorúan centralizált hatalmat, egypártrendszert épített ki, személyi kultusszal is megspékelve azt. Halála után fia követte az ország élén.

Libanon a térség azon állama volt, ahol a legtöbb keresztény élt. Arányuk azonban demográfiai és migrációs (palesztin menekültek) okokból is csökkent. A menekültek már a hatvanas évek végétől Dél-Libanonból támadtak izraeli területeket, ami Izraeli válaszcsepásokkal járt. A „Közel-Kelet Svájca” arab és keresztény közösségei 1975-ben másfél évtizeden át tartó polgárháborúba sodródtak. A harcokba a beavatkozott Szíria, majd Izrael is (1978-ban átmenetileg, 1982-ben pedig teljes haderővel; ez utóbbit tekintik az ötödik arab–izraeli háború kezdetének). Izrael főleg a PFSZ ellen lépett fel Libanonban, de a szíriai csapatokkal is harc alakult ki. Izrael kiszorította a PFSZ-t Bejrútból. A harcok lecsillapodása után azonban a frissen megválasztott (keresztény) libanoni elnököt szélsőségesek meggyilkolták, mire hívei – az izraeli erők szeme láttára – vérengzésekbe kezdtek a menekülttáborokban. (Ez hozzájárult Begin izraeli miniszterelnök későbbi lemondásához is.) Ezt követően a PFSZ és Szíria is meggyengült, szerepét Irán vette át, amely a Hezbollah (Isten Pártja) terrorszervezet felállításával avatkozott be a polgárháborúba. Izrael 1985-ben kivonult az országból, de a harcok az újabb szíriai beavatkozásig (1990) folytatódtak.

A felekezeteke elválasztó demarkációs „Zöld vonal” Bejrútban a polgárháború során – barikád a libanoni fővárosban

Közben 1979-ben Iránban, Afganisztánban és Irakban is fontos fordulatokra került sor.

Iránban a városok iparosítása és a falvak leszakadása keltett súlyos belső feszültséget. Az olajárak esése idején a gazdaság azonnal válságba került, pl. a hetvenes évek közepén. Ez tovább éllezte a vallási hagyományok és a modernizáció hívei közti ellentétet. Reza Pahlavi sah megszüntette az addigi kétpártrendszert is. 1978-as demokratizálása már kései volt, tömegmozgalmak robbantak ki ellene és 1979 elején távoznia kellett. Khomeini ajatollah ezután visszatért az országba, s ezzel megkezdődött az iszlám forradalom. Khomeini kikiáltotta az iszlám köztársaságot, új alkotmányt fogadott el, amelynek lényege a hagyományos vallási elvek szigorú betartása jelentette. A korábbi évtizedek nyugatosító lépéseit eltörölték, a nőket

kötelezték a csador viselésére. Államosítások és a szegény rétegek életkörülményeinek javítása mellett **kemény diktatúrát** hoztak létre, a nemzetiségi és ellenzéki pártokat is betiltották. **1987-ig** egypártrendszer működött, akkor azt a pártot is felszámolták. A rezsim fő támasza az újonnan szervezett **Iszlám Gárda** lett. Az új rendszer egyszerre volt Amerika- és szovjetellenes, de világszerte támogatta az iszlámista erőket, mint azt Libanon példája is mutatja.

Iráni női divat 1979 előtt és „divat” az iszlám forradalom után

Afganisztánban **Mohamed Daud** – kihasználva a sah külföldi utazását – **1973-ban** puccsal tért vissza a hatalomba. Köztársaságot kiáltott ki, amelynek elnöke lett, s jelentős hatalmat koncentrált saját kezébe. Bár földreformot hirdetett, az csak akadozva haladt előre. Az el nem kötelezett politikától kissé távolodva az USA szövetségesének számító Iránhoz közeledett, amit a szovjetek aggódva figyeltek. **1978-ban baloldali fordulat** történt az országban, de a népi demokratikus párton belüli frakcióharcok során az új elnököt **1979 őszén** meggyilkolták. A rivális frakció erős embere Moszkva számára kevésbé volt elfogadható, így a **szovjetek katonai beavatkozását** határoztak el. **1979 decemberében** a szovjet hadsereg bevonult Afganisztánba és a másik frakció vezérét, **Babrak Karmalt** ültette az ország élére. A szovjet invázió ellen fellépett Carter amerikai elnök, de belföldön sem sikerült konszolidálni a bábkormány hatalmát. A szovjetek tartós jelenléte ellenére a rezsim ellen **komoly gerillaharc** alakult ki. Ennek következtében egymillióan meghaltak, a lakosság harmada pedig elmenekült lakhelyéről. Gorbacsov végül **1989-ben** kivonta a szovjet erőket, de a polgárháború **1992-ig** folytatódott, amikor az iszlámista gerillák átvették a hatalmat, bár konszolidálniuk nem sikerült azt.

Irakban **1968-ban** került hatalomra tartósan a Baasz Párt a „**július 17-i forradalom**” után. A regnáló elnök mellett egyre fontosabb szerepet játszott az alelnök, **Szaddám Husszein** [akinek alig ismert családneve al-Tikriti volt], aki **1979-ben** átvette az elnökséget is. A hetvenes években az **olajkonjunktúra** miatt a gazdaság jól teljesített, nőtt az életszínvonal. A szocialista rendszer államosította az olajcégeket, földet osztottak stb. **Am a rendszer szigorodott**, növekedett a siiták és a kurdok elnyomása, gyakoriak voltak a tisztogatások. Az iráni hatalomváltást kihasználva megtámadták a keleti szomszédot. Az **1980-88** között zajló **irak-iráni háború** súlyos emberi és **gazdasági veszteségeket** okozott, de közben Irak amerikai támogatásban részesült. Washington várakozásával szemben az iráni rendszer nem dőlt meg, inkább stabilizálódott a háború során. **1990-ben** az Irak (1961 után másodszor is) megtámadta Kuvaitot, ami az USA katonai beavatkozását eredményezte (**1991, Öböl-háború**).

Izraelben **1977** után immár valódi parlamenti váltógazdálkodás alakult ki. A bal- és a jobboldali pártszövetségek fej-fej mellett eredményeket értek el. **1984-ben** újra a Munkapárt nyert, de nem lett többsége, így két évig **Simon Peresz**, majd két évig a Likudot képviselő **Jichak Samír** lett a miniszterelnök, aki **1988-as** győzelme után még négy évig hivatalban maradt. Az arabok által lakott területek zsidó betelepítése miatt **1987-ben** kirobbant a **palesztin felkelés** (intifáda). Eddigre az USA is felkarolta a **palesztin autonómia** kérdését. Miután Jordánia lemondott a **Nyugati Part / Ciszjordánia** területéről, e térség lett az esetleges területi

autonómia bázisa (illetve a gázai övezet, amellyel nincs közvetlen földrajzi összeköttetése). 1988-ban a PFSZ Jasszer Arafat vezetésével deklarálta a palesztin államiságot, egyúttal hajlandónak mutatkozott elismerni Izrael létét is. 1989 tavaszán a Samír-kormány közzé is tett egy tervet, amely egy választás révén átmeneti önkormányzatot adott volna a palesztinoknak.

Ruhollah Khomeini – Szaddám Husszein – Jasszer Arafat

Törökországban évtizedenként ismétlődő katonai puccsokra került sor (1960 után 1971, 1980), ami után 1-2 évvel a polgári kormányzás mindig helyreállt. A hetvenes években a politikai iszlám, illetve a radikális terroristacsoportok is erősödtek, a kormányok pedig instabilak voltak, a két nagy párt felváltva adta a kormányfőt (Süleyman Demirel az Igazság Párt, Bülent Ecevit a Néppárt színeiben). 1984 után a kurd szeparatizmus is gondokat okozott, a Kurd Munkáspártot Ankara be is tiltotta.

Az arab szocializmus folytatódott a Magreb két legnagyobb területű országában. Líbiában Moamer al-Kadhafi hosszú (1969–2011) országglása során – a többi arab szocialista rendszertől eltérően – sikeresen kombinálta az iszlám vallást és a szocializmust. A nasszerista fiatal ezredes természetesen puccsal jutott hatalomra, megdöntve a monarchiát. Közvetlen demokráciát javasolt és komoly szociális reformokat valósított meg, támaszkodva a jelentős olajbevételekre. Algériában Huari Bumedienn addigi hadügyminiszter 1965-ben puccsal került hatalomra és ezután 1978-ig ő irányította az országot. A szocialista út folytatódott, jelentős iparosítás, az olajszektor államosítása jellemezte. 1976-ban népszavazás erősítette meg a Nemzeti Chartát; jelentős vita zajlott arról, hogy összeegyeztethető-e az iszlám és a szocializmus.

Többet akarok tudni

Benke József: *Az arab országok története I–II.* Pécs: Alexandra Kiadó, 1997.

Gilbert, Martin: *Izrael története.* Budapest: Pannonica, 2000.

Benedek Gábor: *Irán történelme a kezdetektől napjainkig.* Budapest: Alternatív Kiadó, 2012.

J. Nagy László: *A Magreb-országok története a 20. században.* Szeged: JATEPress, 2014.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

kozel-kelet3.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy részletes „Ki kicsoda a 20. századi Közel-Keleten” című életrajz-gyűjteményt!